

Nastanitvena podpora v funkciji povečanja dostopnosti varnih in trajnih nastanitev za brezdomne: pilotska evalvacija projekta

Housing support as a means for broadening access to safe and permanent housing for the homeless: a pilot evaluation of a project

Bojan Dekleva, dr. psih, Pedagoška fakulteta UL, Kardeljeva ploščad 16, Ljubljana,
bojan.dekleva@guest.arnes.si

Povzetek

Prispevek uvodoma opisuje razvoj modela nastanitvene podpore za brezdomne v Sloveniji. Na kratko opredeli koncept nastanitvene podpore in njegovo povezavo s konceptom podprtih stanovanj. Nato predstavi nov model nastanitvene podpore in njegovo akcijsko raziskovalno implementacijo v novem kontekstu uporabe tim. bivalnih enot v Ljubljani. Prikazani so rezultati prve pilotske in interne evalvacije rezultatov projekta. Teza prispevka je, da je nov model nastanitvene podpore za brezdomne pomenil povečanje dostopnosti varnih in trajnih nastanitev. Prispevek se zaključuje s sintezo spoznanj in s predlogi za razvoj vnaprej.

Ključne besede: brezdomstvo, Slovenija, Ljubljana, bivalne enote, društvo Kralji ulice, evalvacija

Abstract

The article in the beginning describes the development of the model of housing support for the homeless in Slovenia. Then it defines the concept of housing support and its relation to the concept of the supported housing. A (for Slovenia) new model of housing support is presented which uses the stock of so called emergency housing units belonging to the municipality of Ljubljana. The results of an action research implementation of this model are shown and discussed. The article's thesis is that the new model produced a better access of homeless people to the housing stock. At the end some suggestions for further development are listed.

Key words: homelessness, Slovenia, Ljubljana, emergency housing units, association Kings of the street, evaluation

Uvod¹

Soočanje z brezdomstvom je v evropskih državah v zadnjih desetletjih pripeljalo do spremembe paradigme, ki bi jo lahko opredelili med drugim z naslednjim dvema elementoma:

- s prepričanjem, da končanje brezdomstva (za katerega so se sicer evropski parlamentarci leta 2008 opredelili s posebno deklaracijo o končanju cestnega brezdomstva do leta 2015; Ending street ..., 2008) ni mogoče doseči po poti povečevanja obsega zasilnih in začasnih

¹ Članek je poslan v objavo slovenski reviji Socialna pedagogika.

- namestitev, kot so nočna in druga zavetišča, temveč le s časovnim omejevanjem trajanja bivanja v začasnih namestitvah ter z zagotavljanjem dolgoročnih nastanitvenih možnosti;
- s prepričanjem, da je uspešno zmanjševanje brezdomstva mogoče le z razvijanjem in sprejemanjem nacionalnih strategij na področju brezdomstva, ki naj razvijajo inovativne pristope, temelječe na trajnih in varnih nastanitvah brezdomcev (Resolucija ..., 2011; Razpotnik, 2010).

Priročnik Končanje brezdomstva (2010) takole opisuje pomen precej ključnega načela za končanje brezdomstva - »Najprej stanovanje!«:

Postopno nadomeščanje zavetišč s trajnejšimi oblikami nastanitve, ki omogočajo neodvisno, podprto ali nadzorovano bivanje, je inovativni pristop k ukinjanju dolgotrajne uporabe zavetišč. Temelji na principu »Najprej stanovanje!«. Namesto spremljanja brezdomnih posameznikov skozi faze, ki vodijo vse bližje stalni nastanitvi (npr. od spanja na prostem prek zavetišča, programov prehodne namestitve do stanovanja – to se imenuje stopenjski model), »Najprej stanovanje!« pomeni premik od spanja na prostem ali uporabe zavetišča neposredno k stalni nastitvi. Pristop temelji na pravicah posameznikov in vidi stabilno, zasebno, spodobno nastanitev kot predpogoj za reševanje ostalih problemov, kot so težave v duševnem zdravju ali zasvojenost.

Z nudenjem programov nastanitvene podpore se je v Sloveniji začelo razvijati društvo Kralji ulice, ki je ob tem poskušalo iskati tudi – za Slovenijo primerne in uresničljive - implementacije načela »Najprej stanovanje!«. V letu 2008 je začelo razvijati prvi program nastanitvene podpore (imenovan tudi z angleško besedo resettlement), s pomočjo projekta, ki ga je sofinanciral Norveški finančni mehanizem, in ki se je kasneje začel izvajati kot redno financiran projekt s strani Ministrstva za delo, družino in socialne zadeve RS, Mestne občine Ljubljana ter fundacije FIHO (glej npr. Kozar, 2008; Kozar in Jurančič Šribar, 2008; Kuljanac, 2009). Ta program se je (interno) po letu in pol razdelil v tri programe, imenovane osnovni, nadaljevalni in trajnejši program. Ti izrazi že nakazujejo ključni problem teh programov, namreč njihovo nemožnost, da bi svojim uporabnikom takoj v začetku lahko ponudili trajno in varno nastanitev.

Poleg teh programov nastanitvene podpore, ki so bili povezani s stanovanji, ki jih je društvo najemalo na trgu (in so bila zato ustrezno draga, kar je spet povzročilo, da jih uporabniki niso mogli uporabljati dolgoročno oz. trajno), pa je društvo nudilo podporo tudi drugim svojim uporabnikom, ki pa niso bili vključeni v te »formalne« programe nastanitvene podpore. Ta podpora uporabnikom, kjer koli so že živeli, vendar z namenom, da bi obdržali svojo nastanitev, se je formalno nudila v okviru projekta terenskega dela in so jo začeli imenovati »nespecifična terenska nastanitvena podpora« (Dekleva in Razpotnik, 2009).

Obe obliki nastanitvene podpore, »formalna« in »nespecifična« sta bili sproti evalvirani in doslej so bili objavljeni trije članki z rezultati teh evalvacij (Dekleva in Razpotnik, 2009; Dekleva in Razpotnik, 2010; Dekleva, Kozar in Razpotnik, 2012). Prva evalvacija »formalnega« programa po enem letu delovanja je pokazala (Dekleva in Razpotnik, 2009), da je nastanitveno podporo uporabnikom možno izvajati z upoštevanjem načel individualnega pristopa ter razvijanja delovnega odnosa, ki pa bi moral imeti – po mnenju uporabnikov tudi – elemente osebnega odnosa, ki naj bi zavezoval obe strani. Prvotni, precej optimističen pogled na program je počasi prekrilo in nadgradilo spoznanje, da vsi uporabniki po enem letu in pol ne bodo mogli programa zapustiti na ta način, da bi si uspeli organizirati drugo samostojno (in hkrati varno in trajno) nastanitev. To je vodilo k razvoju »nadaljevalnega« programa, v katerega naj bi se vključili uporabniki, ki so potrebovali še »malo več časa« za drugačno

ustrezno ureditev svojega nastanitvenega problema, in k počasi porajajočemu se spoznanju, da pa bodo nekateri uporabniki potrebovali tudi še tretje vrste trajne(jših) podprtih nastanitvev.

V drugi evalvaciji je bila obravnavana »nespecifična, terenska« oblika nastanitvene podpore (Dekleva in Razpotnik, 2010). Analiza je pokazala na deloma mešane učinke:

V devetih primerih od dvanajstih so bili – po ocenah delavk - učinki očitno pozitivni, v dveh dodatnih primerih mešani oz. delno pozitivni, v enem pa nejasni. Vizije za namestitveno bodočnost so različne, pri nekaterih razmeroma ugodne in pozitivne, pri drugih manj jasne, vsaj pri enem pretežno negativne.

Glede vsebine podpornega dela pa je izstopala:

... problematika revščine, neustrezne namestitve oz. stanovanjske ogroženosti, odtujenosti od uradnih ustanov, zdravja (še posebej če pod tem pojmom združimo tudi vidike duševnega zdravja in uporabe dovoljenih in nedovoljenih drog). Vsa ta problemska polja pa se pojavljajo v kontekstu najbolj globalnega in za vse težave relevantnega pojava slabih in odsotnih socialnih mrež, ki se s stališča potreb kažejo kot osamljenost, potreba po druženju, boljših socialnih mrežah, pripadnosti, toplini, s stališča podporne dejavnosti pa kot druženje. Celovita podpora brezdomnim, ki se dogaja v obliki terenskega dela oz. dela v življenjskem polju uporabnikov, tako vedno pomeni tudi druženje in družabništvo, ki sta praviloma pogoja dostopnosti, dosegljivosti in uporabnosti morebitnih drugih, bolj specifičnih ponudb in intervencij.

Avtorica in avtor članka sta delovanje društva KU prepoznala kot

... »proti-deložacijsko delo« oz. dejavnost s ciljem preprečevanja nastanitvenih deložacij.

V okviru terenske dejavnosti Kraljev ulice se je

... ta dejavnost izvajala predvsem z osebami, ki po mnogih značilnostih ustrezajo definiciji brezdomstva, preprečevanje deložacij pa bi bilo mogoče razumeti tudi veliko širše, namreč tako, da bi se nanašalo tudi na skupine prebivalstva, ki so ogrožene v smislu nastanka brezdomstva v ožjem pomenu besede oz. cestnega brezdomstva. Mnoga domača razmišljanja in tuje izkušnje kažejo, da bi bilo smiselno tako dejavnost organizirati kot samostojen projekt in ga tudi organizirati kot posebno službo.

Evalvacija »formalnega« modela po štirih letih delovanja (Dekleva, Kozar in Razpotnik, 2012), ki je zajela 40 do tedaj vključenih uporabnikov, je pripeljala do nekoliko presenetljive ugotovitve, da je bilo iz programa še pred zaključkom leta in pol izključenih kar 37 % uporabnikov, večinoma zaradi neplačevanja nastanitvenih stroškov, kar je bila v veliki meri posledica najemanja tržnih, razmeroma dragih stanovanj. Tudi pri treh uporabnikih, ki so bili iz programa izključeni zaradi nasilja, avtorici in avtor zaključujejo, da do nasilnih ravnanj verjetno ne bi prišlo, če bi ti uporabniki lahko živeli v individualnih nastanitvah, ne pa v sostanovanstvu, kar je bilo spet pogojeno z visokimi cenami najema stanovanj na trgu. Program je seveda po končanem obdobju vključenosti in urejene nastanitve večino uporabnikov vrnil – na stanovanjski trg. Evalvacija je pokazala, da marsikdo od uporabnikov ni imel pogojev, da bi lahko uspešno konkuriral na prostem trgu zaposlitev in stanovanj, ter da bi zato za marsikoga potrebovali po obdobju vključenosti v program neko drugo, trajnejšo in ekonomsko dostopno obliko nastanitve, ki jo programi Kraljev ulice niso mogli nuditi. Poleg tega so se v zadnjih letih pokazale nove posebno ranljive skupine uporabnikov, kot so mlade družine (z novorojenčki), starejše ženske in predvsem osebe z izrazito povečanimi potrebami po nastanitveni podpori.

Koncept nastanitvene podpore

V svetovni literaturi o brezdomstvu, duševnemu zdravju, skupnostnih modelih skrbi za ogrožene, skrbi za starostnike in podobnih pojavih nastopa cela množica terminov, ki so podobni, sorodni ali sinonimni z »nastanitveno podporo« (angl. housing support). Ta besedna zveza vsebuje dva elementa, nastanitev in podporo, katerih odnos je lahko zelo raznolik in kompleksen.

O nastanitveni podpori govorijo v zvezi z zelo različnimi skrbstvenimi polji. Med bolj običajnimi so področja/problemska polja brezdomstva, težav v duševnem zdravju, skrb za starostnike, zdravstvena problematika, problematika drog, penološko področje oz. na sploh področje obravnav v zaprtih institucijah. V splošnem rečeno gre za vsa polja, kjer najdemo ljudi, ki so tako izključeni ali hendikepirani, da so ogroženi v smislu doseganja samostojne nastanitve in življenja, da jim grozi brezdomstvo, ki se tako kaže kot generični ali najsplošnejši problem vseh teh polij. V literaturi in praksi najdemo množica izrazov za »nastanitveno podporo« zato, ker se je v vseh teh poljih ideja nastanitvene podpore in s tem povezanih modelov strokovnega dela, razvijala na deloma specifične načine, v deloma različnih časih, različnih nacionalnih kontekstih in v odgovor na različne vrste (institucionalnih in političnih) struktur, zato se za poimenovanje teh oblik dela uporabljajo različni nazivi, tudi z deloma različnimi pomeni. Zato Macpherson, Shepard in Edwards (2004) v odgovoru na vprašanje, kaj je nastanitvena podpora za osebe z resnimi duševnimi boleznimi, odgovarjajo takole:

Različne oblike podprtih nastanitev je težko opredeliti, zaradi obstoja različnih klasifikacijskih sistemov, različne razsežnosti statusa zaposlenih in heterogenost bolnikov, ki jih najdemo v takšni nastanitvi. Poleg tega se kategorije, ki so jih tradicionalno uporabljali za področje skrbi za starejših ljudi (kot so negovalni domovi), čeprav se pogosto uporabljajo tudi na področju duševnega zdravja za odrasle, v praksi nanašajo na drugo vrsto zdravstvenih težav in pogosto drugačnih stilov dela.

Podobno pravijo Edgar, Doherty in Mina-Coull (2000), da je

... prav zaradi svoje narave podprto nastanitev težko definirati. Podprte nastanitve imajo lahko zelo različne oblike, ki se razlikujejo po odnosu med nastanitvenim in podpornim elementom, po obliki financiranja, ali po organizacijskih ureditvah, ki določajo upravljanje s stanovanji in podpornimi okviri.

Med različnimi izrazi v anglosaksonski literaturi pogosto nastopata naslednja dva: »supported housing« in »housing support«, ki bi ju lahko slovenili kot podprta nastanitev in nastanitvena podpora. Prvi izraz bolj poudarja samostalniški del nastanitve (ki je podprta), drugi pa dejavnost podpore (za ohranjanje nastanitve). Med podobnimi besednimi zvezami so še »support and housing« (podpora in nastanitev; glej npr. knjigo *Support and housing in Europe*; Edgar, Doherty in Mina-Coull, 2000), ki poudarja relativno neodvisnost in hkrati povezanost obeh elementov, ter »support for housing« (podpora za nastanitev), katerega posebnost je morda ta, da se nanaša na le en del podpore, in sicer tisti del, ki je namenjen v ožjem smislu nastitvi (in njenemu ohranjanju). V slovenskem prostoru pa se je doslej verjetno najpogosteje (na področju brezdomstva) uporabljal izraz nastanitvena podpora kot generični izraz za vse vidike te dejavnosti.

Podprto nastanjevanje je nova strokovna dejavnost, strokovna ideologija in strokovno politična usmeritev ter trend prakse, ki je nastal koncem 70 let in se razvijal predvsem od 80. let naprej. Modeli strokovnega dela, ki so izhajali iz teh trendov, so opuščali – prej nesporne

in same po sebi razumljive – »varne« okvire, ki so jih predstavljali zidovi institucij, in ki so pomenili, da institucija poskrbi za vse vidike življenja uporabnikov, ter da gre pri teh vidikih itak za specialistična strokovna vprašanja, o katerih ni možna širša razprava, sploh pa o tem ni potrebno spraševati uporabnikov, ki pač kot nestrokovnjaki ne morejo biti sogovorniki pri teh temah. Z zapiranjem velikih ustanov ter s skrajševanjem trajanja bivanja v njih se odpre vprašanje, kje pa bodo uporabniki bivali, če ne (dolgotrajno) zaprti v institucije. Iz tega izhajajoča usmeritev »v skupnost« (ki pa sama po sebi ne implicira nujno, da tudi zares obstaja kaka človeška skupnost, temveč pomeni najprej predvsem prostorski okvir – zunaj institucije) odpira vprašanja, kje in kako bodo živeli ljudje, namesto bivanja v institucijah, v kakšnih pogojih in okoliščinah bodo nastanjeni. Stroke zdaj iščejo načine ustvarjanja vzdržnih življenjskih pogojev oz. pogojev za vzdržno samostojno bivanje ter se sprašujejo po načinih in vsebinah (strokovnega) podpornega dela, ki naj to zagotavljajo. Ključen nov poudarek pri strokah, ki se ukvarjajo z nastanitveno podporo, je na širini, raznolikosti in individualiziranosti potrebnih podpor, saj se z življenjem v skupnosti (oz. izven institucije) zelo razširi polje razsežnosti življenja, ki ostaja v instituciji zelo omejeno in predvidljivo oz. dostopno nadzoru. Tovrstne vrednote ter raznolikost podpornega dela opredeljujejo škotski nacionalni skrbstveni standardi takole (Care commission, b.d.):

Službe za nastanitveno podporo so se razvile tekom mnogih let kot domiselni odziv na množico potreb. Nastanitvena podpora mora pomagati, da lahko ljudje neodvisno živijo, ne glede na vrsto lastništva ali najema stanovanja. Posedovanje in ohranjanje stabilnega stanovanja/nastanitve je bistveno za mnoge ranljive ljudi, ki želijo stanovati v svojem domu.

Angleška nevladna organizacija Shelter (2013) pa pravi enostavno:

Včasih se zgodi, da ljudje potrebuje malo pomoči pri vsakodnevni opravilih. Temu se reče nastanitvena podpora.

Poleg izraza nastanitvena podpora se (predvsem v anglosaksonski) literaturi uporablja še cela vrsta izrazov, ki so podobni ali sinonimni nastanitveni podpori, ali pa označujejo specifičen projekt, doktrino ali administrativno opredeljeno storitev:

- »Podpora z obiskovanjem« (visiting support) pomeni, da podporni delavec obiskuje uporabnika v programu, ki temelji na namestitvi, ne pa da imajo delavci svojo bazo na lokaciji nastanitve (Research ..., 2008).
- »Asertivno terensko delo« (assertive outreach) je aktivna oblika izvajanja storitve, pri kateri se podpora nudi na domu uporabnika v času, ki njemu ustreza. Delavci nudijo praktično podporo, koordinirajo oblike skrbi, nudijo zagovornišvo in tudi bolj tradicionalne oblike pomoči. Cilj je vzdrževati stik med uporabnikom in službo in zagotavljati uspešno obravnavo (Research ..., 2008).
- »Z nastanitvijo povezane podpirne intervencije« (housing related support interventions) je širši izraz za različne vrste dejavnosti. Price (2010) pod tem izrazom npr. obravnava tako različne pristope, kot so »najprej stanovanje«, »asertivno skupnostno delo«, »terensko delo« (outreach), »intervencije v kritičnem času«, »podprto neodvisno nastanjanje«, »stalno podprto nastanjanje«, itd.
- Egbu, Wood in Egbu (2010) v svoji obravnavi pojma »plavajoča podpora« (floating support) omenjajo, da so se za njihovo opisovanje uporabljali izrazi, kot so: »resettlement«, »vzdrževanje najema« (tenancy sustainment), »samostojnost« (ali morda boljše samostojno bivanje, stand alone), itd. Plavajočo podpro pa opredeljujejo kot službe, ki nudijo z nastanitvijo povezano podporo ranljivim odraslim, da bi jim omogočili vzdrževati neodvisnost bivanja v njihovem lastnem domu. Namen je vzdrževati najemno razmerje z razvojem stanovačevih spretnosti neodvisnega bivanja.

- »Asertivna skupnostna obravnava« (assertive community treatment), ki jo Wikipedia opredeljuje kot vrsto intenzivnega in močno integriranega pristopa k skupnostni skrbi na področju duševnega zdravja (community mental health service delivery; Assertive ..., 2013).
- »Intenzivna podpora pri vzdrževanju nastanitve« (intensive housing management support) (Housing and 'floating support, 1995), ki jo opredeljujejo kot »vključujočo vse običajne funkcije vzdrževanja nastanitve in tudi dodatno podporo pri doseganju podpornih služb in finančnih podpor, ki jih stanovalci potrebujejo ... z namenom, da bi zagotovili, da bi stanovalci dobili vso potrebno podporo, ki jo potrebujejo, da bi lahko neodvisno živeli v skupnosti«.

Na koncu še pogledjmo, kako je bolj praktično opredeljena vsebina dejavnosti nastanitvene podpore v dveh angleških virih. Price (2010) v svoji meta-analizi deskriptivnih študij »z nastanitvijo povezanih podpornih intervencij« (housing related support interventions) pravi, da je potrebno izvajati naslednjih pet tipov dejavnosti, če naj se pričakujejo pozitivni nastanitveni rezultati:

- neposredna z nastanitvijo povezana podpora, kot je npr. pomoč pri iskanju in zagotavljanju primerne namestitve;
- finančna podpora, vključno z neposredno finančno podporo (na primer subvencioniranje stanarin) in pomoč pri razvijanju sposobnosti za upravljanje z domačim proračunom;
- praktična podpora vključuje pomoč pri vrtnarjenju, opremljanju stanovanja in veččinah kuhanja,
- socialna in čustvena podpora, ta sega od poslušanja do svetovanja, družinske terapije in mediacije in usposabljanja za veččine starševstva,
- zagovorništvo ter napotovanje v različne službe, vključno z iskanjem in urejanjem osebnega zdravnika, dostopom do specialističnega zdravstvenega varstva in spremljanja stanovalcev v različne ustanove, ki nudijo storitve.

Egbu, Wood in Egbu (2010) v svoji analizi kritičnih faktorjev uspešnosti plavajoče podpore ugotavljajo, da se le-ta ne more uresničevati na način »samo enega pristopa« (single approach), ker imajo pač posamezniki različne potrebe. Bistveno je, da mora biti podpora prilagojena posamezniku in ne stanovanju. Tako razvrščata ključne vsebine plavajoče podpore za starejše stanovalce v podprtih nastanitvah v tri skupine, ki jih kaže tabela 1.

Tabela 1: Ključne vsebine plavajoče podpore za starejše stanovalce (po Egbu, Wood in Egbu, 2010)

Področja plavajoče podpore:	Vrste podpore:
Preprečevanje brezdomstva	<ul style="list-style-type: none"> - Pomoč pri iskanju nastanitve - Odnosi z ponudniki storitev in plačevanje računov - Denarne stanovanjske subvencije - Opremljanje stanovanja - Mediacija med najemnikom in stanodajalcem - Varnostna vprašanja in zavarovanja
Vzdrževanje najemnega razmerja	<ul style="list-style-type: none"> - Načrtovanje in upravljanjem z denarjem - Pomoč za mobilnost in prilagoditve okolja - Prijavljanje poškodb opreme in popraviljanje - Preprečevanje neplačevanja najemnine in stroškov - Zagotavljanje denarne socialne pomoči
Neodvisno življenje	<ul style="list-style-type: none"> - Razvoj podpornih socialnih omrežij - Dvig samozavesti - Postopno manjšanje podpore - Vzdrževanje telesne aktivnosti in zdravja - Svetovanje v zvezi z dolgovi

Vsebina novega modela

V skladu z zgoraj nakazanimi ugotovitvami o možnostih nastanitveno podpornega dela ter o (velikih) potrebah po novih, cenovno dostopnejših nastanitvenih možnostih za nekaj posebnih skupin brezdomnih, se je v društvu Kralji ulice začelo razvijanje novega modela dela. Tekom štirih let dela (2008-2011) je društvo razvilo dobro sodelovanje z Javnim stanovanjskim skladom (JSS) MOL. Ta je z letom 1998 začel v Ljubljani z novo obliko dejavnosti,

... z drugačnim reševanjem stanovanjskih vprašanj ljudi, ki so bili v največji socialni stiski in bi se ob počasnem ukrepanju znašli v odprtem brezdomstvu. Predvsem je šlo za reševanje stanovanjskih vprašanj ljudi iz raznih ranljivih skupin, kot so matere samohranilke z otroki, preganjane ženske zaradi spolnega ali drugega nasilja, bolni in starejši, posamezniki, ki so bili odpuščeni iz različnih institucij, za preprečevanje brezdomstva ob deložacijah ipd. Rešitev smo našli v dodeljevanju »najnujnejših bivalnih prostorov«, kot smo jih sami takrat poimenovali. ... Potrebe po tovrstnem reševanju stanovanjskih vprašanj so iz leta v leto naraščale. Praksa dodeljevanja najnujnejših bivalnih prostorov se je začela širiti tudi na nekatere druge stanovanjske sklade v Sloveniji in tako je prišlo leta 2003 s sprejemom novega Stanovanjskega zakona SZ-1 do uzakonitve reševanja stanovanjskih vprašanj socialno ogroženih oseb z dodeljevanjem bivalnih enot. To je po vsebini skoraj enak način reševanja stanovanjskih vprašanj, kot smo ga razvili na JSS MOL. (Gorenc, 2013)

Bivalne enote (BE) obstajajo le v nekaj slovenskih mestih, največ seveda v Ljubljani, kjer so tudi potrebe največje. Na dodelitev NBE je treba čakati dolgo časa, tudi do 4 leta za enoto za enega uporabnika, manj za enote za družine.

Dodatni problem je, da je najbolj ogroženim skupinam ljudi (katerih problemi in izključenost so največji), ki so morda pred dodelitvijo BE že več let preživeli na ulici in ki imajo zelo resne zdravstvene in psihosocialne težave, pogosto BE tudi težko obdržati oz. v njih živeti po pogojih, ki jih postavlja JSS: redno plačevanje stroškov

najema, vzdrževanje stanovanja, nekonfliktni odnos s sostanovalci (pri BE gre praviloma za so-stanovanje in souporabo prostorov). Zdi se, da JSS tem najbolj ogroženim skupinam ljudi, katerih potrebe po dodatni podpori so največje, nerad oddaja BE, saj obstaja verjetnost, da bodo brez možnosti dodatne psihosocialne podpore BE hitro izgubili. Drugače rečeno, v dosedanjih pogovorih je JSS MOL izrazil željo in prepričanje, da bi lahko tem skupinam prebivalstva – če bi jim lahko nekdo ponudil intenzivno psihosocialno podporo (pri finančnem načrtovanju, odnosih s sostanovalci, reševanju konfliktov, sprotnem reševanju zdravstvene problematike, urejanju dokumentov itd.) – pogosteje in z večjo verjetnostjo uspeha dodeljeval BE. (Dekleva, 2013)

V sodelovanju med JSS MOL in Kralji ulice se je sčasoma razvila zavest o »preseku« težav, s katerimi se srečujejo eni in drugi ter o kompatibilnosti znanj, strokovnih kompetenc in infrastrukture ene in druge organizacije, pri čemer ena (JSS MOL) upravlja s posebnim stanovanjskim fondom bivalnih enot, vendar nima možnosti (nekaterim) njihovim uporabnikom nuditi potrebno nastanitveno podporo, druga (Kralji ulice) pa se intenzivno ukvarjajo z nastanitveno podporo, vendar nimajo dostopa do cenovno ugodnih stanovanj. V skladu s tem spoznanjem se je v letu 2011 razvila vizija projekta, katerega glavno vsebino *bi lahko opisali kot nudenje fleksibilne in celovite nastanitvene podpore stanovalcem v bivalnih enotah ter podprto nastanjanje najbolj ranljivih brezdomnih v za ta namen najete bivalne enote.* (Uvodna beseda, 2013).

Projekt je potekal v letih 2012 in 2013, podprt z donacijo Švice v okviru Švicarskega prispevka razširjeni Evropski uniji, v partnerstvu med društvom Kralji ulice, Javnim stanovanjskim skladom Mol in švicarsko fundacijo Stiftung DOMICIL.

Projekt je zajemal dve osnovni vsebini oz. modela dela, imenovana »model A« in »Model B« (Dekleva, 2013):

Po »modelu A« naj bi JSS MOL društvu KU dal v najem stanovanja oz. bivalne enote, v katere bi – preko skupnega dogovarjanja – (načelno lahko tudi trajno) naseljevali brezdomne ljudi ter jim – na osnovi predhodno dogovorjenih in pogodbeno določenih obveznosti obeh strani – nudili trajno psihosocialno usposabljanje in podporo. Ker bi bil tak najem razmeroma poceni (in odnosi z lastnikom stanovanj predvidoma sodelovalni), bi bilo mogoče v take enote nastanjevati tudi osebe s povečanimi potrebami po podpori oz. pripadnike kakih posebnih in posebno ogroženih skupin ... ženske, mlade družine in osebe s težavami v duševnem zdravju ...

Po »modelu B« naj bi JSS MOL brezdomnim samostojno dajal v najem BE, »nato pa bi jim društvo KU nudilo psihosocialno podporo na »ad hoc« fleksibilni oz. »plavajoči« osnovi (angl. *floating support*), kar pomeni, da bi bila za stanovalce ta ponudba pomoči bolj prostovoljna, ne določena s poprejšnjo pogodbo o sodelovanju oz. izvajana »po potrebi« (Dekleva, 2013). Med izvajanjem projekta pa se je izkazalo, da se JSS MOL srečuje s težavami pri mnogih uporabnikih BE, torej tudi pri tistih, ki so dobili BE že pred začetkom projekta. Zato se je model B razširil v tem smislu, da so v več primerih delavke KU začele nuditi nastanitveno podporo tudi najemnikom BE, ki so dobili BE že pred začetkom projekta, praviloma tistim, ki so bili zelo ogroženi v smislu prekinitve najemnega razmerja.

Tretja pomembna vsebina projekta (ki pa ji v tem članku ne posvečamo posebne pozornosti) je bila razvoj modela kontinuiranega sodelovanja med JSS MOL in KU. To sodelovanje se je uresničevalo kot redno sestajanje z namenom načrtovanja, izvajanja in spremljanja

podporna dela, kot redno izvajanje izobraževalnih delavnic za kadre JSS MOL in KU ter kot skupna organizacija konference ob koncu projekta.

Mimo v projektu vnaprej načrtovanih treh oblik dela pa se je razvila še četrta, ki bi ji lahko rekli »čisto preventivno« nastanitveno podporno delo, z anti-deložacijskim poudarkom. V nekem ljubljanskem novozgrajenem bloku, kjer so locirane samo BE in neprofitna stanovanja, so Kralji ulice stanovalcem ponudili »ob času vselitve različne vrste vselitvene podpore, zatem pa organizacijo rednega dogajanja v skupnem prostoru v hiši. To dogajanje naj bi stanovalcem omogočilo hitreje postati skupnost z urejenimi odnosi in s socialno klimo, kjer naj bi sodelovalni odnosi prevladovali nad konfliktnimi« (Dekleva, 2013). Več o tej, za Slovenijo povsem novi in inovativni obliki dela je zapisano v Debenjak, Košan in Prosen (2013).

Umestitev dveh novih modelov med druge možnosti nastanitve ter med do takrat (2011) razvite oblike nastanitvene podpore v Kraljih ulice kaže tabela 2.

Tabela 2: Umestitev treh glavnih nastanitveno podpornih dejavnosti projekta med oblike doslej poznanih nastanitvenih možnosti (povzeto in dopolnjeno po Dekleva, 2013).

Modeli nastanitve:	Lastništvo stanovanja:	Najemnik:	Ali se nudi nastanitvena podpora?	Dogovor za izvajanje podpore:	Trajnost nastanitve:
Običajna praksa – brez nastanitvene podpore					
1. Običajen tržni najem	zasebno	uporabnik	ne	ni podpore	po dogovoru in možnostih
2. Običajen najem bivalne enote	javno	uporabnik	ne*	ni podpore*	(lahko) trajno
Praksa v KU od leta 2008 dalje:					
3. Program nastanitvene podpore v KU	zasebno	društvo Kralji ulice	da	strukturiran dogovor in sklenjena pogodba	1,5 let
4. Nespecifična terenska nastanitvena podpora	(pretežno) zasebno	uporabnik (ali pa ga sploh ni)	da	ni formalnega dogovora – popolna prostovoljnost	po dogovoru in možnostih
Novosti, ki so se razvijale v projektu, ki ga tu evalviramo:					
5. »Model A«	javno	društvo Kralji ulice	da	strukturiran dogovor in sklenjena pogodba	(lahko) trajno
6. »Model B«	javno	uporabnik	da	ni formalnega dogovora – popolna prostovoljnost	(lahko) trajno, praksa »plavajoče«, fleksibilne podpore
7. Preventivno delo	javno	Dejavnost se izvaja v skupnem prostoru	da	ni formalnega dogovora – popolna prostovoljnost	(lahko) trajno, praksa »plavajoče«, fleksibilne podpore

* JSS kot lastnik stanovanj se seveda srečuje z uporabniki in jih poskuša usmerjati v njihovi uporabi BE. S tem jim nudi neke vrste podporo oz. postavlja okvire, vendar pa to ni celovita (terenska) podpora, ker JSS za to nima kadrov in drugih možnosti.

Pilotska evalvacija projekta in njeni rezultati

Projekt je trajal 18 mesecev. V prvih mesecih so se projektne dejavnosti osredotočale na pripravo dejavnosti, nato pa se je postopoma začelo delo s posameznimi uporabniki. Nekaj mesecev po začetku projekta sta bili pridobljeni dve bivalni enoti, v kateri sta se vselila tričlanska družina (z novorojenčkom) ter samski uporabnik. Šele tri mesece pred koncem projekta so bile na razpolago še dodatne štiri enote (v isti hiši), v katero so se vselile dve

osebe ženskega spola nad 50 let starosti ter dve tričlanski družini (z novorojenčkoma). To so bili uporabniki, katerim je bil namenjen »model A«. V okviru »modela B« pa je bila podpora ponujena 22 uporabnikom bivalnih enot, od katerih pa so bile le štiri take, da so se vanj vselili uporabniki tekom trajanja projekta, ostali pa so bili vanje vseljeni že prej. Teh 22 uporabnikov se je z delavci projekta in s ponudbo podpore srečalo v različnih časih, eni že zelo kmalu po začetku projekta, drugi šele proti koncu projekta. Ne glede na čas srečanja s ponudbami projekta pa so je zelo razlikovalo tudi trajanje nudenja oz. izvajanja podpore: pri nekaterih je šlo le za de ali tri srečanja, pri drugih pa za bolj ali manj kontinuirano srečevanje.

Namen pilotske evalvacije projekta novega modela nastanitvene podpore, katerega vsebina je bila že opisana v predprejšnjem poglavju in zgornjem odstavku, je bil – še tekom projekta oz. proti njegovemu koncu – zbrati osnovne podatke o izvajani nastanitveni podpori in prvih vtisih o njenih učinkih. V namen evalvacije smo proti koncu projekta izvedli fokusne skupine v krogu partnerjev projekta (predvsem na temo projektne sodelovanja), v krogu izvajalcev podpore (predvsem na temo ustreznosti oblik podpore in pogojev zanjo) ter v krogu uporabnikov projekta (predvsem o lastnih potrebah po podpori ter o doživljanju izvajanih podpornih dejavnosti). Največ podatkov pa smo zbrali od štirih delavk, ki so izvajale podporne dejavnosti, in sicer od vsake predvsem v zvezi z uporabniki, katerih ključne delavke so bile. V tem prispevku ne poročamo o rezultatih fokusnih skupin ampak samo o podatkih, zbranih od ključnih delavk projekta.

Vzorec študije so bili v projekt vključeni uporabniki, torej štirje v modelu A in 22 v modelu B, osnovni vir podatkov pa štiri strokovne delavke, osnovne izvajalke dejavnosti². **Metoda** zbiranja podatkov je bila predvsem intervju in deloma vprašalnik.

Nastanitveno podporno delo po modelu A se kvalitativno ni dosti razlikovalo od doslej izvajane dejavnosti nastanitvene podpore (glej Dekleva in Razpotnik, 2010; Dekleva, Kozar in Razpotnik, 2012). Pri tričlanski družini je bila ključna razlika v dodatnih vsebinah in vrstah težav, ki so se tikale otroka (ter deloma tudi skrbi za čim ugodnejši potek nosečnosti ter obdobja po porodu). Zaradi teh vsebin je podpora obsegala nekoliko več medinstitucionalnega mreženja in komuniciranja. V primeru samskega uporabnika pa je šlo za osebo s pogostimi duševnimi stiskami in povečanimi potrebami po podpori, zaradi česar so imeli delavci z njim praviloma dnevne stike, v precejšnjem delu obravnavanega časovnega obdobja pa tudi po več stikov dnevno. Izvajane oblike podpore so zajemale (Cerar, Kozar in Dekleva, 2013) »pomoč pri vsakodnevnih opravilih (čiščenje, nabava in priprava hrane, pranje perila, čišenje stanovanja in skupnih prostorov ...), podporo pri razporejanju denarja, spremljanje in podporo pri urejanju statusa (zdravstveno zavarovanje, osebni zdravnik, psihiater ...), družabništvo (npr. spremljanje na literarne dogodke ...), podporo in spremljanje pri stikih z očetom ali pri stikih s sosedi ipd.« Za delo s tem uporabnikom je bilo značilno veliko več medinstitucionalnega povezovanja, kot je bilo to v povprečju značilno za uporabnike programov Kraljev ulice doslej.

Izvajalci (prav tam) v zvezi z obema primeroma (in torej štirimi uporabniki) zaključujejo, da »je tako delo z ranljivejšimi in bolj prikrajšanimi osebami možno in da se ga da izvajati s podobnimi pričakovanji ter v podobnih okvirih kot z vsemi drugimi brezdomnimi. Vendar pa je treba raven podpore prilagoditi (večinoma) povečanim potrebam po podpori, kar pomeni,

² Poleg njih so je z uporabniki srečevalo še nekaj prostovoljnih in/ali nestrokovni sodelavcev ter drugi delavci, ki so izvajali predvsem tehnične dejavnosti in niso imeli vloge ključnih delavcev.

da je za take primere treba angažirati več izvorov in vložiti več dela oz. na kakem od področij »zmanjšati pritisk« ali raven ogroženosti. Takšno zmanjšanje 'pritiska' se je uresničilo z najemom dveh bivalnih enot po razmeroma nizki ceni.«

Skupina 22 podpiranih uporabnikov po modelu B je omogočila zelo osnoven statističen prikaz nekaterih zanimivih dimenzij nastanitvene podpore. Razlogi, zaradi katerih je prišlo do nujenja nastanitvene podpore so bili (po Strelec, Kozar in Dekleva, 2013):

- v 6 primerih iniciativa JSS MOL, da KU stopijo v stik z uporabniki bivalnih enot, ki jih prej niso poznali, in s katerimi je imel JSS MOL hude, dolgotrajne ali že kar »nerešljive« težave. Gre za uporabnike s tako dolgotrajnimi ali hudimi težavami (večinoma konfliktne situacije s sosedi, neprimerna raba bivalne enote ali dolgotrajnejše neplačevanje stroškov najema), da so bili zaradi tega v neposredni nevarnosti, da se proti njim začne postopek prekinitve najemnega razmerja;
- v 7 primerih je šlo za uporabnike, ki so se tekom projekta vselili v isto hišo, in so jim KU ponudili najprej vselitveno pomoč, kasneje pa še drugo pomoč pri premagovanju (predvsem finančnih) težav, povezanih z nastanitvijo;
- v 4 primerih za uporabnike v bivalnih enotah, ki so jim KU že pred začetkom projekta nudili nastanitveno podporo; ter
- v 5 primerih drugi razlogi.

Za vseh 22 uporabnikov modela B so njihove ključne delavke določile vrste zaznane problematike, ki naj bi po njihovem mnenju povečevala ogroženost za izgubo nastanitve. Po vrstnem redu pogostosti (padajoče) so to bile (prav tam): osebna problematika (pri 13 od 22 uporabnikih), splošna materialna stiska, pomanjkanje informacij za urejanje in izboljšanje socialnega in materialnega položaja, pomanjkanje informacij za urejanje in izboljšanje socialnega in materialnega položaja, neustrezna raba stanovanja, konflikti s sosedi, nakopičeni dolgovi, neredno plačevanje stroškov, ilegalno bivanje tretjih oseb, pomanjkanje motivacije za urejanje in izboljševanje socialnega in materialnega položaja ter duševne stiske (povezane s hospitalizacijami; pri treh uporabnikih).

Oblike podporne dejavnosti, ki so bile nudene 22 stanovalcem, so bile (prav tam): informiranje o možnostih nujenja pomoči v drugih ustanovah (pri 17 uporabnikih od 22), opremljanje stanovanja, pomoč pri selitvi, preventivna podpora (predvsem pomoč materam z otroci), posredovanje stikov z ustanovami, mediacija s sosedi, ustvarjanje skupnosti (sodelovalnih odnosov med stanovalci hiše), vključevanje v programe dnevnega centra KU, podpora pri vodenju gospodinjanskega proračuna, vključevanje v druge programe KU (kot je npr. »Univerza pod zvezdami«), urejanje dokumentov ter spremljanje v ustanove (največkrat zdravstvene).

Ključne delavke so na osnovi dokumentacije o delu navedle tudi pogostost stikov z vsemi 22 uporabniki v povprečnem mesecu projekta, s čimer naj bi prišli do ocene časovne/kadrovske zahtevnosti take podpore. Rezultati pokažejo, da je bilo v povprečnem mesecu realiziranih: 63 obiskov uporabnika v dnevnem centru KU, 43 drugih (namenskih) osebnih stikov, 30 telefonskih stikov, 33 obiskov v stanovanjih uporabnikov ter 25 stikov zaradi drugih oblik vključevanja v programe KU. Te podatke pa je zelo težko smiselno interpretirati, ker so bili posamezni uporabniki vključeni v program, oz. jim je bila dejansko nudena podpora v zelo različnem obdobju: od enega meseca pa do 15 mesecev. Podatki kažejo, da je bila torej izvajana podpora v okviru modela B (na posameznega uporabnika) precej manj intenzivna, kot izvajana podpora štirim uporabnikom v okviru modela A. Kar ni čudno tudi iz tega vidika, ker je bila v okviru modela A podpora vnaprej pogodbeno dogovorjena in torej obvezen pogoj

za obdržanje stanovanja, v okviru modela B pa je bila podpora nudena v večji meri prostovoljno, bolj na ad hoc osnovi, in je v nekaj primerih šlo celo za to, da uporabnik podpore ni želel, in se je tako podpora že končala v fazi prvih nekaj stikov.

Z ozirom na to je zanimivo, v kolikšni meri je bila ponujena in izvedena podpora sprejeta, ter kakšni so bili – po oceni strokovnih delavk – njeni učinki. Odgovori kažejo (prav tam), da je bila v treh od 22 primerov izvajana podpora ves čas stika zelo intenzivna, v šestih primerih stalna (kontinuirana), a manj intenzivna, v sedmih primerih le občasna in manj intenzivna, v treh primerih le občasno zelo intenzivna, v treh primerih pa je šlo za izrazito nihanje potreb po podpori. Kar v 18 od 22 primerov je bila izvaja na podpora po mnenjih strokovnih delavk zadostna, da se je ogroženost za izgubo nastanitve zmanjšala in je pri tem omogočala doseganje cilja trajne in varne nastanitve, v treh primerih je bila ocenjena kot nezadostna, v enem primeru pa ocenjena kot »občasno, v krizah nezadostna«. Vendar pa je še med trajanjem projekta slednji uporabnik svojo nastanitev že izgubil, predvsem zaradi zelo neustrezne rabe stanovanja in konfliktov z drugimi stanovalci v hiši.

Avtorji projekta (prav tam) zaključujejo, da je bil projekt uspešen, ter da je mogoče pozitivno odgovoriti na naslednja tri vprašanja:

- »Ali obstajajo potrebe po nastanitveni podpori pri uporabnikih bivalnih enot?
- Ali je mogoče v bivalne enote nastaniti tudi uporabnike, ki jih spremljajo nekatere ogrožajoče značilnosti (predvsem večja ranljivost in povečane potrebe po podpori), če jim zraven nudimo intenzivno nastanitveno podporo?
- Ali je mogoče razviti nov model bolj intenzivnega in partnerskega sodelovalnega dela med mestnim stanovanjskim skladom in nevladno organizacijo« za namen učinkovitega nudenja nastanitvene podpore?

Kot ključno pa pri tem navajajo, da so bile v projektu uporabljeni pristopi dela, ki bi jih lahko opisali kot »fleksibilno, celovito, v življenjsko polje uporabnika usmerjeno podporno delo s kapaciteto kriznega delovanja«. To - z drugimi besedami povedano - pomeni veliko terenskega dela ob različnih časih dneva in noči ter v različnih prostorih, nespecialističen pristop, pri katerem mora biti delavka sposobna se odzvati na katerekoli življenjske probleme v realnem času in torej brez prenašanja odgovornosti na druge strokovnjake (v prvem obdobju), kompetence za sodelovalen način delovanja, ter kompetence za časovno zelo nihajočo intenzivnost delovanja (ob krizah bolj intenzivno).

Zaključek

Zamisel nastanitvene podpore in/ali podprtih stanovanj je skladna s sodobnim razmišljanjem, ki govori o tem, da je za reševanje (in končanje) brezdomstva potrebno brezdomnim zagotoviti dostop do ustreznih, to je varnih in bolj ali manj trajnih, nastanitve, nato pa – po potrebi - še podporo za to, da bodo nastanitev lahko obdržali. Nastanitvena podpora je posebno umestna in potrebna pri bolj ranljivih in ogroženih skupinah, katerih dostop do različnih družbenih virov je pomanjkljiv ali otežkočen, in ki zato pogosto postanejo brezdomni. Nastanitvena podpora ima lahko tudi preventivni namen in funkcijo, kot preprečevanje tega, da bi ljudje izgubili svojo nastanitev, čemur se včasih reče tudi anti-deložacijsko delovanje (ali programi).

K preprečevanju deložacij in ohranjanju nastanitve verjetno lahko pripomore vsakršno socialno podporno delovanje, saj so poti v brezdomstvo zelo različne in praviloma povezane s kopičenjem in medsebojnim povezovanjem različnih oblik socialne izključenosti in z njihovim (spiralnim) poglobljanjem. Vseeno pa nastanitveno podporo praviloma odlikuje

osredotočenost na težave in stiske, ki so neposredno povezane z nastanitvijo, kot so npr. težave s plačevanjem stroškov, ustreza raba stanovanja, konflikti med sstanovalci, itd. Različni modeli nastanitvene podpore v veliki meri vključujejo obilo terenskega dela, nespecialističen pristop, (prostorsko in časovno) fleksibilno izvajanje ter prilagojenost potrebam uporabnikov.

V zvezi z - v tem prispevku predstavljenim in analiziranim - novim modelom in projektom nastanitveno podpornega dela morda ni toliko pomembno to, da je bilo podporno delo tekom projekta s 4 + 22 stanovalci pretežno učinkovito oz. imelo - po ocenah izvajalk programa – pozitivne učinke. Dolgoročno gledano se zdi še bolj pomembno to, da je ponudba podpornega dela »spostila« nove nastanitvene kapacitete, oz. da je omogočila, da se je Javni stanovanjski sklad odločil dodeliti več bivalnih enot posameznikom, ki jim sicer verjetno bivalnih enot ne bi dodelil, ker bi brez možnosti podpornega delovanja bile take dodelitve preveč tvegane. Izvajanje projekta je torej demonstriralo možnost sinergičnega, koordiniranega in komplementarnega delovanja JSS in NVO, kar predstavlja model, ki se lahko prenaša še v druga slovenska okolja in katerega obseg se v Ljubljani lahko še poveča. Vse to doprinaša k povečevanju nastanitvenih možnosti za tu obravnavano populacijo stanovalcev, seveda pa ne povečuje skupnih nastanitvenih kapacitet (za vse skupine upravičencev).

Ne nazadnje je potrebno ugotoviti, da v tem projektu na novo razvite in preizkušene dejavnosti gotovo ne bo mogoče v bodoče izvajati v okviru obstoječega financiranja oz. v okviru sedanjih kadrovskih in organizacijskih možnosti. K širšemu uvajanju tovrstne nastanitvene podporne dejavnosti bi verjetno zelo prispevalo, če bi oblikovali nacionalno politiko na področju brezdomstva, ki bi jasno določila ustrezne strokovne usmeritve, prioritete ter načine financiranja.

Literatura

- *Assertive community treatment*. (2013). Pridobljeno 2. 7. 2013 z: http://en.wikipedia.org/wiki/Assertive_community_treatment.
- Care commission. Schottish government. (b.d.) *Housing support services*. Pridobljeno 4.1.2013 z: (<http://www.nationalcarestandards.org/161.html>)
- Cerar, M., Kozar, M. in Dekleva, B. (2013). MODEL A: nastanitveno podporno delo z osebami, ki živijo v bivalnih enotah, katerih najemnik je društvo Kralji ulice. V B. Dekleva (ur.), *Pot do trajne in varne nastanitve za stanovanjsko izključene*. Ljubljana: Društvo Kralji ulice, s. 47-53.
- Debenjak, K, Košan, H. in Prosen, P. (2013). Udomačevanje skupnega prostora v hiši na robu mesta. V B. Dekleva (ur.), *Pot do trajne in varne nastanitve za stanovanjsko izključene*. Ljubljana: Društvo Kralji ulice, s. 78-83.
- Dekleva, B. (2013). Predstavitev projekta, partnerjev in vsebin dela. V B. Dekleva (ur.), *Pot do trajne in varne nastanitve za stanovanjsko izključene*. Ljubljana: Društvo Kralji ulice, s. 7-14.
- Dekleva, B. in Razpotnik, Š. (2009). Evalvacija nespecifične terenske nastavitvene podpore brezdomnim. *Soc. pedagogika*, vol. 13, št. 3, str. 259–288.
- Dekleva, B. in Razpotnik, Š. (2010). Evalvacija prvega leta delovanja programa nastanitvene podpore v društvu Kralji ulice. *Soc. pedagogika*, vol. 14, št. 1, str. 1–36.
- Dekleva, B., Kozar, M. in Razpotnik, Š. (2012). Evalvacija programa nastanitvene podpore društva Kralji ulice po prvih štirih letih. *Soc. pedagogika*, vol. 16, št. 2, str. 95–132.

- Edgar, B., Doherty, J., in Mina-Coull, A. (2000). *Support and housing in Europe*. Bristol: The Policy Press.
- Egbu, U, J., Wood, G. in Egbu O. C. (2010). *Critical success factors associated with effective knowledge sharing in the provision of floating support services in sheltered housing for the elderly*. Pridobljeno 24. 4. 2013 z: <http://usir.salford.ac.uk/10135/>.
- *Ending street homelessness. Declaration of the European Parliament on ending street homelessness*. (2008). Pridobljeno 24. 4. 2013 z: [http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?reference=P6_TA\(2008\)0163&language=EN](http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?reference=P6_TA(2008)0163&language=EN).
- Gorenc, J. (2013). Projektno sodelovanje med Javnim stanovanjskim skladom Mestne občine Ljubljana in Kralji ulice, prenos modelov dobre prakse. V B. Dekleva (ur.), *Pot do trajne in varne nastanitve za stanovanjsko izključene*. Ljubljana: Društvo Kralji ulice.
- *Housing and 'floating support!': a review*. (1995).). Pridobljeno 24.4. 2013 z: <http://www.jrf.org.uk/sites/files/jrf/h147.pdf>.
- *Končanje brezdomstva: priročnik za oblikovalce politike*. (2010). Pridobljeno 24.4. 2013 z: <http://www.kraljiulice.org/library/767/slovenski-prevod-prirocnika-koncati-brezdomstvo.pdf>.
- Kozar, M. (ur.) (2008). *Mednarodna konferenca Najprej stanovanje! Program nastanitvene podpore za brezdomne*. Ljubljana: društvo Kralji ulice.
- Kozar, M. in Jurančič Šribar, L. (2008). Nastanjevanje brezdomnih – norveška politika in praksa. *Socialna pedagogika*, vol. 12, št. 4, str. 437–446.
- Kuljanac, B. (2009). Pilotski projekt nastanitvene podpore za brezdomne. *Socialni izziv*, vol. 15, št. 30, s. 36–38.
- Macpherson, R., Shepard, G., Edwards, T. (2004) Supported accommodation for people with severe mental illness. *Advances in psychiatric treatment*, vol. 10, str. 180-188.
- Price, S. (2010). *Housing related support interventions: a rapid review of the evidence*. Pridobljeno dne 2.5. 2013 z: [http://www2.nphs.wales.nhs.uk:8080/VulnerableAdultsDocs.nsf/Public/383297D855C021BE802577D200520BF7/\\$file/Housing%20related%20support%20Interventions%20final.pdf?OpenElement](http://www2.nphs.wales.nhs.uk:8080/VulnerableAdultsDocs.nsf/Public/383297D855C021BE802577D200520BF7/$file/Housing%20related%20support%20Interventions%20final.pdf?OpenElement).
- Razpotnik, Š. (2010). Smernice in predlogi za oblikovanje politik na področju brezdomstva. V B. Dekleva (ur.) in Š. Razpotnik (ur.), *Konferenca o socialni izključenosti, revščini in brezdomstvu*. Ljubljana: Pedagoška fakulteta in Društvo Kralji ulice, s. 64-71.
- *Research into the effectiveness of floating support services for the Supporting People programme. Final Report*. (2008). London: Communities and Local Government.
- *Resolucija Evropskega parlamenta z dne 14. septembra 2011 o strategiji EU za brezdomstvo*. (2011). Pridobljeno 24. 4. 2013 z: <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?type=TA&reference=P7-TA-2011-0383&language=SL&ring=B7-2011-0475>.
- Shelter (2013). *Housing support*. Pridobljeno 4. 1. 2013 z: http://england.shelter.org.uk/get_advice/finding_a_place_to_live/housing_with_support/housing_support.
- Strelec, Š., Kozar, M. in Dekleva, B. (2013). MODEL B: nastanitveno podporno delo z osebami, ki so najemniki bivalnih enot. V B. Dekleva (ur.), *Pot do trajne in varne nastanitve za stanovanjsko izključene*. Ljubljana: Društvo Kralji ulice, s. 54-74.
- *Uvodna beseda*. (2013). V B. Dekleva (ur.), *Pot do trajne in varne nastanitve za stanovanjsko izključene*. Ljubljana: Društvo Kralji ulice, s. 5-6.